

Lunds universitet

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Kurs: ARKK01, kandidatuppsats

Handledare: Carole Gillis

VT 2009

Ola Svensson

870303-3939

Textilier och deras roll inom långdistansutbyte under den mykenska perioden

ABSTRACT

The purpose of this essay is to discuss the status of exclusive Mycenaean woolen textiles. The focus will be on the international, long-distance trade sphere in the eastern Mediterranean during the Late Helladic III-period.

The essay aspires to reach conclusions regarding the Mycenaean palaces' attitude to textile production as a socio-economic institution in the Mycenaean society based on evidence drawn mostly from Linear B and contemporary literary sources from the eastern Mediterranean.

Innehållsförteckning

1. Introduktion.....	4
1.1 Inledning och bakgrund.....	4
1.1.2 Kronologi	4
1.1.3 Kulturell utbredning och regionala skillnader	4
1.1.4 Samhällsupbyggnad.....	5
1.2 Mål, material och metod.....	8
1.3 Avgränsning av ämnet	9
1.4 Forskningshistoria	10
2. Textilier som handelsvara.....	11
2.1 Textilier och långdistansutbyte	12
2.1.2 Diplomatiska relationer och varuutbyte	12
2.1.3 Förekomsten av textil som vara	13
2.1.4 Belägg för egeiska textilier i långdistansutbyte.....	14
2.2 Produktionsprocess	15
2.2.2 Framställning av ylletextil och olika sorter.....	15
2.2.3 Ullproduktion.....	17
2.2.4 Spinning	18
2.2.5 Vävning	18
2.2.6 Utsmyckning	19
2.3 Skillnader och likheter i administration	21
3. Textilier och deras roll i samhället	23
3.1 Textilier och långdistansutbyte	23
3.2 Produktionsprocess	24
3.3 Skillnader och likheter i administration	26
4. Sammanfattning	27

1. Introduktion

1.1 Inledning och bakgrund

På grund av deras organiska karaktär har textilier länge varit en förbisedd kategori inom arkeologisk forskning, trots att det är svårt att tänka sig ett pre-monetärt samhälle där textilier och dess produktion inte tog upp en stor plats. Vikten av textilier har självfallet varit olika under olika tidsperioder och i olika kulturer; den här uppsatsen kommer att fokusera på den sena egeiska bronsåldern. Innan textiliernas roll i det mykenska samhället diskuteras kommer det göras en kort genomgång av perioden under slutet av den sena egeiska bronsåldern (den så kallade mykenska) och dess samhällsstruktur för att placera textilier och produktion i en kontext.

1.1.2 Kronologi¹

Den egeiska bronsåldern har tre indelningar (minoisk, kykladisk och helladisk) som alla delas in i tidig, mellan och sen. Senminoisk och sencykladisk tid börjar runt 1600 f.Kr., senhelladisk tid något senare. Traditionell datering placerar slutet för perioden kring 1100-1050 f.Kr. Även dessa har tre underindelningar; I, II och III, som i sin tur delas in i diverse underindelningar. Eftersom den här uppsatsen främst behandlar mykensk kultur (som existerade under den del av den sena egeiska bronsåldern som kallas senhelladisk III), och för att undvika förvirring hos läsaren, kommer jag att i den mån det går att använda mig av tidsangivelser i helladisk tid eller ungefärliga årtal angivna i år före Kristus.

1.1.3 Kulturell utbredning och regionala skillnader²

En exakt bestämmelse av den mykenska kulturens geografiska utbredning är omöjlig att göra, klart är dock att den fanns på det grekiska fastlandet, på vissa öar i det egeiska området och till viss del även på Kreta under senhelladisk tid. Man bör emellertid inte se det egeiska området som en homogen enhet, utan det är tydligt att det fanns stora regionala skillnader, inte bara mellan det grekiska fastlandet och det före detta minoiska Kreta.

Forskare diskuterar idag huruvida de mykenska palatsen var autonoma stater eller lydde under Mykenes överhöghet. Det förefaller dock som om Argolis var den mykenska

¹ Se bilaga 1, figur 1.1 för en kronologisk tabell.

² Se bilaga 1, figur 1.2 för en karta över det östra Medelhavet.

kulturens viktigaste område, med bosättningar såsom Tiryns, Midea och Mykene. Detta behöver dock inte betyda att det fanns någon form av panmykensk palatial överhöghet där. Nästintill identiska palatsstrukturer har upphittats vid bland annat Pylos i Messenien, Athen i Attika och Thebe och Orchomenos i Boiotien.³ Nyligen har Linear B-tavlor, som tätt förknippas med palats, upphittats i byn Xirokambi i Lakonien.⁴ Alla palatsen har samma arkitektoniska grundform och utifrån det bevarade arkeologiska materialet förefaller administration varit relativt lika.⁵

Det är dock viktigt att poängtera att de mykenska samhällena förmodligen inte var någon homogen kulturell enhet, något som den tidiga mykenologin förutsatte och som ifrågasatts av senare forskning. I en artikel från 1982 diskuterar O.T.P.K Dickinson bosättningsmönster på det grekiska fastlandet (med fokus på Lakonien, Messenien och nordöstra Peloponnesos) under senhelladisk tid. Hans undersökning visar på relativt tydliga regionala skillnader mellan de tre undersökningsområdena, och han verkar tvivla på riktigheten i att applicera information från Linear B och arkeologiskt material mellan olika geografiska regioner.⁶

I en undersökning av gravar från senhelladisk tid har Cavanagh och Mee kommit fram till ett liknande resultat; även i gravtyper finns det tydliga regionala preferenser.⁷ Likt Dickinson råder de till försiktighet vid jämförandet av information från olika geografiska områden, även om de understryker att det under den här perioden fanns en relativt tydlig gemensam mykensk *koine*.

Ovanstående argument är dock ingen anledning till att inte applicera och jämföra fakta interregionalt. Via försiktighet och medvetenhet om riskerna och informationens begränsningar kan jämföranden vara mycket fruktbara, och rent organisatoriskt existerade det ett antal likheter mellan åtminstone Pylos och Knossos.⁸

1.1.4 Samhällsuppbyggnad

Under senare delen av mellanhelladisk tid upplevde det grekiska fastlandet en ökad urbanisering och social stratifiering. Från det arkeologiska materialet går det också att utläsa

³ Gillis 2004a, 39. Se bilaga 1, figur 1.3 för en karta över några av de viktigaste mykenska boplatserna.

⁴ C. Gillis, muntlig uppgift, 2009. En av tavlorna registrerar bland annat *te-pa*, i vilket sammanhang är mig veterligen dock okänt.

⁵ Gillis 2004a, 40f.

⁶ Dickinson 1982, 135f.

⁷ Cavanagh & Mee 1998, 134f.

⁸ Nosch 2008, 603.

en hög nivå av hantverksskicklighet. Utvecklingen kulminerar under 1300-talet f.Kr. med etablerandet av palats i bland annat Messenien, Thessalien och Argolis.⁹ Det första palatset i Knossos på Kreta uppfördes omkring 2000 f.Kr. och det andra cirka 1700 f.Kr. av de så kallade minoerna,¹⁰ dock kom det inte under mykensk administration förrän cirka 1450 f.Kr. Exakt hur maktövertagandet gick till är oklart, det är dock tydligt att ett antal palats och städer förstördes eller övergavs ungefär samtidigt.¹¹ Det är oklart huruvida maktövertagandet ledde till några större förändringar administrativt sett.

Det är troligt att den mykenska kulturen utvecklades under ett starkt minoiskt inflytande; exempelvis var majoriteten av den keramik som producerades på det grekiska fastlandet under senhelladisk tid nästintill identisk till minoisk.¹² Upprättandet av mykenska palats under tidigt 1300-tal f.Kr. bör kanske ses i samband med det förmodade mykenska maktövertagandet vid Knossos cirka 1450 f.Kr., liksom införandet av Linear B.

Linear B-tavlorna, som är skrivna på en tidig form av grekiska, är administrativa dokument från de mykenska palatsen. Via dem kan vi utläsa information om palatsens förvaltning, ekonomi och religion. Användandet av Linear B inom den mykenska kultursfären beror förmodligen på influenser från den minoiska kulturen på Kreta, där Linear A användes parallellt med hieroglyfisk skrift för att registrera ekonomisk information.¹³

Precis som dessa skrifter registrerar Linear B-tavlorna endast information som var relevant för palatsadministrationen, och en fokusering på tavlorna kan därmed leda till en skev bild av det mykenska samhället. Det är också viktigt att poängtera att tavlorna endast dokumenterar en kort period av administrationen, och att det är svårt att utläsa någon form av administrativ kontinuitet på grund av detta.

Den mykenska samhällshierarkin förefaller vara pyramidformad, med rikedom och makt centrerad kring en elit. En del av denna var centrerad kring palatsen, men även ute i byarna fanns ett antal lokalt styrande män, vars makt var grundad i palatsens auktoritet.¹⁴ Palatsen i sin tur administrerade och registrerade de aspekter av landanvändande, arbetskraft, produktion och distribution av färdiga produkter som rörde dem.¹⁵

Utifrån Linear B-tavlor vet vi att många av de varor som palatset producerade var statusvaror, såsom bearbetat elfenben och parfymrad olja. Många av de som arbetade inom

⁹ Gillis 2004a, 38f; Clinton Wright 2008, 248f.

¹⁰ Gillis 2004a, 25.

¹¹ Gillis 2004a, 37f.

¹² Gillis 2004a, 39.

¹³ Gillis 2004a, 26.

¹⁴ Thomas 1995, 349.

¹⁵ McDonald & Thomas 1990, 435f.

de palatskontrollerade industrierna fick matransoner i utbyte mot arbete.¹⁶ Det är dock viktigt att komma ihåg att tavlorna endast reflekterar de delar av den mykenska ekonomin som var intressanta för palatsen, och registrerar inte privat produktion och utbyte.

En stor del av Linear B-materialet från Pylos behandlar leveranser och innestående leveranser av föremål och olika beskattade varor.¹⁷ Det är viktigt att ha en nyanserad bild av palatsens involvering inom olika varors produktion. Medan till exempel tillverkningen av parfymrad olja i Pylos var noggrant kontrollerad verkar det som om metallföremål, som säkerligen var en viktig del av elitens självbild (för att inte säga livsviktig för att producera redskap och vapen), producerades av, till någon grad, självständiga smeder.¹⁸

Det förefaller också ha existerat vissa geografiska skillnader, till exempel verkar produktionen av ylle ha varit betydligt mer decentraliserad i Knossos än i Pylos;¹⁹ huruvida detta beror på en kronologisk skillnad eller är en kvarleva från minoiskt styre är dock svårt att säga. Administrativa likheter mellan palatsen syns bland annat i användandet av Linear B och det faktum att ett antal administrativa poster och andra yrken återfinns i Linear B både i Pylos och på Kreta.²⁰

Exakt vad palatset gjorde med de inskaffade varorna är osäkert, men tack vare de Linear B-tavlor som registrerar taxering och distribution vet vi att de arbetsgrupper som var beroende av palatset för uppehälle fick del av det spannmål (och annan mat) som införskaffades via taxering, medan mer värdefulla föremål kan ha redistribuerats vertikalt och horisontellt till nyckelpersoner i samhällshierarkin.

Vad gäller kontakter utåt vet vi väldigt litet om interregional handel inom den mykenska kultursfären, det är dock troligt att en del av de producerade varorna användes till reciprocitet (ömsesidigt utbyte) med till exempel andra palats. Utifrån arkeologiskt material vet vi även att stora mängder, kanske majoriteten, av de producerade varorna skeppades internationellt. Transportkärl av mykensk typ fyllda med exempelvis parfymrad olja och vin finns bevarade i Egypten, Anatolien och i Levanten, och förekomsten av mykensk keramik i t.ex. egyptiska palats visar att man haft någon form av utbyte med den styrande eliten i andra stater.²¹

¹⁶ Shelmerdine & Bennet 2008, 296f.

¹⁷ Gillis 2004a, 42.

¹⁸ Gillis 1997, 512f. Artikeln ifrågasätter smedernas påstådda anhängighet till de mykenska palatsen, då smederna tilldelades förvånansvärt lite metall.

¹⁹ Shelmerdine & Bennet 2008, 306.

²⁰ Voutsas 2001, 147.

²¹ Gillis 2004a, 40f.

Tack vare Linear B-tavlor och väggmålningar som finns bevarade i diverse minoiska och mykenska bosättningar kan man anta att det under den sena egeiska bronsåldern producerades ett stort urval av textilier av skiftande kvalitet och utsmyckning. Utöver Linear B-forskningen kring textilproduktion har dock ointresset från forskarvärlden lett till en uppfattad marginalisering av textiliernas roll inom handelsutbytet under den sena bronsåldern i östra Medelhavet.

1.2 Mål, material och metod

Genom den här uppsatsen ämnar jag försöka klargöra vilken roll högkvalitativ mykensk ylletextil spelat i ett internationellt utbytesperspektiv. Eftersom uppsatsens fokus ligger på mykenska ylletextiliers roll i långdistansutbyte krävs en analys av produktionens organisation och administration, då det förefaller troligt att en palatial inblandning i produktionen återspeglar ett centraladministrativt intresse för de färdiga produkterna.

För att kunna påvisa vikten av utbyte med ylletextilier internationellt mellan de olika kulturerna i östra Medelhavet och det egeiska området krävs det en genomgång av de evidens som finns rörande generellt varuutbyte mellan de ovan nämnda staterna, för att bevisa att utbyte existerade.

För att analysera de mykenska palatsens inställning till och organisering av textilproduktionen kommer jag till största delen att utnyttja Linear B-tavlor.²² Nästintill uteslutande kommer tavlor från Pylos och Knossos att användas, då det är där majoriteten tavlor som berör textilier och dess produktion upphittats. Under produktionsdelen kommer ett fåtal tavlor från boiotiska Thebe att användas. Linear B-tavlor har även påträffats i bl.a. Tiryns, Mykene och Midea, men nästintill alla av dessa är dock så fragmentariska att deras kontexter och innebörder är svårtolkade.

Varken från Kreta eller det grekiska fastlandet finns det några litterära källor som skulle kunna användas för att analysera långdistansutbyte, men i Egypten och Levanten finns det dock internationellt varuutbyte mellan eliten bevarat på bl.a. lertavlor. Uppsatsen kommer framförallt att behandla information från Ugarit²³ och de så kallade Amarna-breven.²⁴ Även

²² Eftersom jag inte behärskar protogrekiska kommer jag vara nödgad att använda mig av andra forskares översättningar.

²³ Viss osäkerhet råder kring dateringen av de använda tavlorna. Det är dock relativt säkert att de bör dateras till någonstans mellan sent 1300-tal och mitten av 1200-talet f.Kr. Se Knapp 1991, s. 32-40 med tillhörande bibliografi för en djupare analys.

²⁴ Amarna var en egyptisk stad byggd under mitten av 1300-talet f.Kr. av farao Akhenaton, och övergavs efter dennes död. Härifrån finns det ett extensivt arkiv bevarat med diplomatiska brev mellan faraon och regenter

om dessa inte behandlar det egeiska området direkt bör de ändå kunna påvisa existensen och vidden av utbytet med textilier i det östra Medelhavet.

Från Egypten kommer väggmålningar som avbildar bland annat egeisk textil och diplomatiska sändebud att användas. Utöver dessa kommer dock inget arkeologiskt material att användas. De artefakter som oftast förknippas med textilproduktion är vävtyngder och sländtrissor, men tyvärr har väldigt lite forskning publicerats inom området. En analys baserad på artefakternas storlek, vikt och fyndkontext skall kunna ge indikationer på vilken form av textilier som producerades i de diskuterade områdena. E. Andersson vid *Centre for Textile Research* arbetar i nuläget utifrån ett sådant arbetssätt, men tyvärr är hennes arbete ännu inte färdigt.

1.3 Avgränsning av ämnet

Utifrån ovan nämnda frågeställning kommer uppsatsen att behandla textilproduktion och utbyte med textilier med utgångspunkt i de mykenska palatsen och tillhörande territorium. Ur ett geografiskt perspektiv kommer uppsatsen att ta upp produktion från Messenien (Pylos), Kreta (Knossos) och Boiotien (Thebe). Dessa bosättningar kommer vara i fokus i uppsatsen eftersom det är här Linear B-tavlor som omnämner textilier eller produktion av dessa hittats.

Tidsmässigt kommer uppsatsen att behandla senhelladisk tid med kraftigt fokus på senhelladisk III. Det är under denna tidsperiod man tydligt kan spåra framväxandet av mykenska palatsstrukturer i bland annat Argolis och Messenien, och är således av störst intresse eftersom både Linear B och bildevidens härstammar från den här tiden. Tidsmässigt kommer det göras undantag för att diskutera tidigare handel mellan minoisk kultur och det östra Medelhavet.

Utöver de ovan nämnda problemen med att jämföra information från olika geografiska områden finns det vissa kronologiska problem att uppmärksamma, då det råder diskussion kring dateringen av framförallt Linear B-tavlorna från Knossos. Ett antal forskare argumenterar för en datering någonstans under 1200-talet f.Kr. vilket skulle placera dem betydligt närmare tavlorna från fastlandet tidsmässigt. Dessa är daterade till slutet av 1200-talet före Kristus, medan de från Knossos antingen dateras till första hälften av 1300-talet eller

omkring det östra Medelhavet. De cirka tre hundra tavlorna belyser diplomatiska relationer mellan de olika staterna, men registrerar även utbyte i form av gåvogivande, och via dessa är det möjligt att få en klarare bild av de olika kulturernas relationer, dock finns inga kulturella kontakter med mykenerna registrerade.

andra hälften av 1200-talet. Kontroversen har sin grund i huruvida Sir Arthur Evans tidiga datering stämmer eller inte, och huruvida Evans generaliseringar av fyndplatserna inverkat på dateringen.²⁵

Handel som begrepp är ett stort område med många olika teorier som diskuterar de bakomliggande mekanismerna i utbytet, hur och varför varor bytte ägare etc.; både inom monetära och premonetära samhällen, och den egeiska bronsåldern är inget undantag. Den här uppsatsen kommer dock inte att göra någon djupare analys av dessa då det inte skulle bringa mer klarhet kring de mykenska ylletextiliernas roll i den sena egeiska bronsåldern.

1.4 Forskningshistoria

Det framfördes tidigt teorier om ett panmykenskt kungadöme, med Mykene som regerande center. Tidig forskning såg de mykenska palatsen som den självklara mittpunkten för en tänkt redistributiv ekonomi, och det antogs att palatsen kontrollerade all ekonomisk aktivitet. Detta har till viss del ifrågasatts av senare forskning, som framfört idéer om parallella ekonomiska nätverk.

Trots att textilier måste ha varit en viktig del av det mykenska samhället negligerades länge den roll som textilier kan ha spelat i det internationella varuutbytet. Då det finns så lite material att arbeta med, har fokus istället tenderat att ligga antingen endast på organisationen av textilproduktionen (och inte vad den var avsedd för) eller på de aspekter av varuutbyte som registrerats i det arkeologiska materialet. De senaste decennierna har dock sett ett uppsving i intresset för textilier och deras roll i samhället och utbytesnätverk, och betydligt fler forskare har intresserat sig för detta. Elisabeth Barber har i sin bok *Prehistoric Textiles* från 1991 gjort en djuplodande genomgång av textilproduktion i bland annat det egeiska området. Hon baserar sina antaganden i ganska stor mån på experimentell arkeologi, något som blivit en relativt vanlig del av arkeologisk textilforskning. Ett flertal konferenser har hållits på ämnet eller närliggande områden, bland annat 'Trade and Production in Premonetary Greece', som arrangerats nio gånger med olika underteman vid det svenska institutet i Athen. Dessa har publicerats av i fyra verk av Carole Gillis, Christina Risberg och Birgitta Sjöberg mellan 1995 och 2008. 2003 anordnade Carole Gillis tillsammans med Marie-Louise Nosch konferensen 'Ancient Textiles: Production, Craft and Society', och två år senare gav de ut *the proceedings* från konferensen, betitlad *Ancient textiles: production, craft and society. Proceedings of the*

²⁵ Se t.ex. Killen 2007, 50.

first international conference on ancient textiles, held at Lund, Sweden and Copenhagen, Denmark, on March 19-23, 2003. De ovan nämnda konferenserna band ihop produktion och utbyte på ett sätt som har kommit att bli allt mer vanligt. 2005 upprättades *Centre for Textile Research* vid Köpenhamns universitet, där experimentell arkeologi kombineras med ett studium av textkällor. Ett stort pågående projekt vid CTR är 'Tools and Textiles' som undersöker hur textilproduktionen utvecklades under egeisk bronsålder och hur utvecklingen relaterade till samhället, lett av M-L. Nosch och E. Andersson.

John Chadwick och Michael Ventris samlade i deras verk *Documents in Mycenaean Greek* 1956 i stort sett allt tillgängligt Linear B-material (boken utkom i en omarbetad version 1973), som inkluderar mycket material som dokumenterar textilier. De beteckningar för olika tavlor som angavs här är med vissa modifikationer de som fortfarande används.

Den som tveklöst har gjort mest för forskningen inom textilproduktion är dock John Killen, som i ett flertal artiklar och böcker analyserat de olika tavlor som beskriver textilproduktion, främst vid Pylos och Knossos. Hans artikel från 1984, 'The Textile Industries at Pylos and Knossos', är en av de noggrannaste genomgångarna av mykensk textilproduktion än idag, och refereras flitigt. Andra Linear B-forskare som även sysslat med textilproduktion är Jean-Pierre Olivier och José L. Melena, som primärt har arbetat med sigillstenar. M-L. Nosch har under det senaste decenniet publicerat en rad artiklar som bygger vidare på bland annat Killens forskning. Hennes och andras forskning (bl.a. F. Rougemont och M. Perna) har lett till en mer nyanserad syn på det mykenska samhället där textil och dess produktion tar en betydligt större plats i det mykenska samhället. Få forskare har dock ställt sig frågan varför flera av de mykenska palatsen valde att organisera och administrera en textilproduktion.

2. Textilier som handelsvara

Den här delen av uppsatsen kommer att behandla ett antal olika aspekter av långdistansutbyte och textilier. De evidens som finns rörande utbyte av statusvaror inom det östra Medelhavet att diskuteras, då man kan anta att det krävs ett kontinuerligt utbyte av varor mellan olika elitgrupperingar för att understödja en organiserad och specialiserad produktion av utsmyckade textilier. Förekomsten av lyxtextilier inom de omnämnda utbytesnätverken kommer att undersökas, för att se om det finns några evidens som kan visa hur viktiga mykenska textilier egentligen var.

Därefter kommer organisering och administration av den mykenska textilproduktionen att analyseras med utgångspunkt i Linear B-material. Utifrån organisation och administration av hela produktionsprocessen, från övervakandet av fårfloccar till förvarandet av färdiga textilier, bör det vara möjligt att utläsa vilken vikt de mykenska palatsen fäste vid textilproduktionen, och i förlängning textilierna själva.

2.1 Textilier och långdistansutbyte

Under den här rubriken kommer det att göras en genomgång av skriftligt och arkeologiskt material för att undersöka hur varor bytte ägare mellan de olika kultursfärerna, vilken roll de mykenska palatsen kan tänkas ha spelat och vilken position mykenska textilier spelade i långdistansutbytet under den sena egeiska bronsåldern. Eftersom det inte finns något mykenskt material som direkt behandlar textilier eller långdistansutbyte, kommer en del av materialet att inhämtas från andra områden. Även material som inte direkt behandlar de mykenska palatsen kommer att behandlas för att undersöka textilier och dess roll inom långdistansutbytet.

Under 1980-talet gjordes flera försök att nyansera bilden av utbytesnätverken mellan det egeiska området och det östra Medelhavet, däribland en konferens i Oxford som 1991 resulterade i publikationen *Bronze Age Trade in the Mediterranean. Papers Presented at the Conference held at Rewley House, Oxford, in December 1989*. 1994 publicerade Eric Cline en monografi betitlad *Sailing the wine-dark sea: international trade and the Late Bronze Age Aegean*, som analyserar kontakten mellan det egeiska området och kulturerna kring det östra Medelhavet.

2.1.2 Diplomatiska relationer och varuutbyte

I Amarna-breven omnämns olika regenters diplomatiska sändebud ofta som transportörer av gåvor, och via dessa kan det vara möjligt att nyansera bilden av det internationella varuutbytet. Man bör kanske se palatsens kurirer som handelsmän utöver deras diplomatiska uppgifter, såsom brev 39 från Amarna antyder:

“Say to the king of Egypt, my brother: Message of the king of Alashiya, your brother. [...] My brother, let my messengers go promptly and safely so that I may hear my brother’s greeting. These men are my merchants. My brother

let them go safely and promptly. No one making a claim in your name is to approach my merchants or my ship.”²⁶

I ett annat brev beklagar sig en assyrisk kung för den egyptiska faraon att denne inte skickat tillräckligt med guld för att kungen skulle gå med vinst: ”...if staying out in the sun means profit for the king, then let him [syftar till ett sändebud, förf. anmärkning] stay out and let him die right there in the sun, but for the king there must be a profit.”²⁷ Det är därmed tydligt att gåvogivande användes för långdistansutbyte mellan olika kulturers elit. Säkerligen var givarens och mottagarens identitet och sociala ställning en viktig del av gåvoutbytet, men som man kan utläsa ur citatet ovan var det viktigt för båda parterna att göra någon form av ekonomisk vinning. Delegationerna bör därför ses minst lika mycket som handelsmän som diplomatiska sändebud, om än statskontrollerade sådana.

2.1.3 Förekomsten av textil som vara

Utbyte med textilier har en lång historia i det östra Medelhavsområdet; redan från tidigt 2000-tal f.Kr. finns det skriftliga belegg för utbyte av textilier mellan det Gammelassyriska riket och Anatolien.²⁸ Från Mari vid Eufrat finns det bevarat kilskriftstexter från 1700-talet f.Kr som registrerar utbyte av bland annat tenn och kläder mellan stadens regent och andra internationella härskare, eventuellt en minoisk regent.²⁹ Något senare textkällor från städerna kring Levanten (framförallt Ugarit) konfirmerar att det fanns en kontinuitet i utbytet av tyg och lyxprodukter, däribland purpurfärgad textil.³⁰

I de ovan nämnda Amarna-breven återfinns de föremålskategorier som existerar i det arkeologiska materialet, såsom ädelmetaller och elfenben. En förvånansvärt stor del av breven registrerar dock skeppandet av eller förfrågningar om organiskt material, däribland textilier. Den egyptiska faraon skickade till exempel 1092 tygtycken av varierande storlek och kvalitet till Babylonien. En okänd mängd är noterade som rödfärgade, och av dessa är ett antal

²⁶ Moran 1992, 112. Användandet av ordet ”broder” bör inte tas bokstavligen, utan var troligtvis en standardfras för att visa tillgivenhet och tilltro.

²⁷ Moran 1992, 39.

²⁸ Knapp 1991, 36.

²⁹ Cline 1994, 26. För att tavlorna ska bevisa egeisk inblandning behöver man acceptera översättningen av *Caphtor* till Kreta, vilket Cline påstår att de flesta forskare gör idag.

³⁰ Cline 1994, 50. Från Levanten finns det arkeologiskt material som tyder på färgning av tyg med murexsnäckor, precis som på Kreta. Se 2.3.5 för en diskussion kring detta.

dekorerade med bårder.³¹ Det förefaller som om man var väl medveten om olika tygers kvaliteter, eftersom det noga markeras vilken sorts tyg som skickats och vilken form av utsmyckning tygstycket hade, om nu sådan existerade. Även från Mitanni skickades ett stort antal klädesplagg till Egypten. Av dessa var merparten antingen färgade blå/lila eller utsmyckade med blå/lila eller röd ull. Ett fåtal tygstycken var mångfärgade.³²

2.1.4 Belägg för egeiska textilier i långdistansutbyte

Från Egypten finns det i gravar tillhörande högt uppsatta ämbetsmän från framförallt den 18:e dynastin takmålningar som troligen är inspirerade av utsmyckade textilier från Kreta.³³

Vävnader därifrån var med andra ord så pass värdefulla att de kunde tjänstgöra som inspiration för elitens gravmålningar. En av dessa gravar tillhörde Menkheperaseneb (som tjänstgjorde som Amuns översteprest), som levde under mitten av 1400-talet f.Kr. I ett av hans gravrum finns det tolv diplomatiska sändebud avbildade, alla män från *Keftiu*.³⁴ Av de tolv sändebuden, som alla bär med sig gåvor, håller två fram mönstrade textilier. I den tillhörande inskriptionen är föremålen identifierade som *inw*, tributer. Ordet har dock även en annan betydelse: gåvor.³⁵ Har vi här att göra med gåvogivande mellan den egyptiska faraon och Kretas regent? Kan man utifrån detta anta att det fanns en produktion för lyxtextilier på minoiska Kreta?

Utöver detta nödgas vi att leta i andra textkällor för att hitta bevis för direkt utbyte. Från Thutmosis III:s regeringstid (mitten av 1400-talet f.Kr.) finns det dokumenterade tributer från *Tanaja*,³⁶ däribland en mykensk ”prins” som donerar diverse metallföremål.³⁷ En något annorlunda inblick i den mykenska inblandningen i det internationella utbytet under 1200-talet f.Kr. ges i en bevarad korrespondens från Hettiterriket, där kungen beklagar sig över att en mykensk regent skickat ett diplomatiskt sändebud till honom utan några gåvor.³⁸ *Ahhiyawa*

³¹ Moran 1992, 32.

³² Moran 1992, 52f, 55. Det verkar inte som om det är specificerat vilket råmaterial som använts för att färga tyget såsom förekommer i Linear B (eller så har författaren inte översatt det). Mycket av den röd-blåa textilen under sen bronsålder färgades dock med murexsnäckor, och var högt skattade statusföremål.

³³ Barber 1991, 338-341. Den 18:e dynastin dateras ofta till cirka 1550 f.Kr. till 1300 f.Kr.

³⁴ Barber 1991, 334f. *Keftiu* var med största sannolikhet den egyptiska benämningen för minoiska Kreta. Se Cline 1994, 32 med tillhörande referenser för en genomgående diskussion.

³⁵ Cline 1994, 86.

³⁶ Kan troligen översättas till Peloponnesos och omkringliggande områden. Se Cline 1994, 32 och tillhörande referenser.

³⁷ Cline 1994, 114.

³⁸ Jasink 2005, 61f.

omnämns i cirka 25 textpassager från Hettiterriket,³⁹ däribland i ett fredsfördrag mellan hettiter och amoréer, där parterna kommer överens om att inte släppa fram några mykenska skepp till Assyrien.⁴⁰

2.2 Produktionsprocess

Nedan kommer det att göras en genomgång av den produktionsprocess som återfinns på Linear B-tavlor från framförallt Pylos och Knossos för att försöka diskutera vilken vikt de mykenska palatsen fäste vid kontrollen av produktionen av ylletextil. De olika evidensen för centraladministrativ kontroll som finns för varje steg i produktionsprocessen kommer att diskuteras i en naturligt ordning. Fokus kommer att ligga på slutbearbetningen, då det är antaget att i alla fall majoriteten av de exporterade textilierna hade genomgått någon form av värdeökande slutbearbetning.

2.2.2 Framställning av ylletextil och olika sorter

Under den här rubriken kommer jag att göra en förenklad genomgång av hur förhistorisk textilproduktion fungerade i det egeiska området under sen bronsålder för att sätta arkeologiskt och skriftligt material i en välbehövlig kontext. Därefter kommer de vanligaste mykenska textilsorterna att förklaras.

Produktion av textilier kan delas in i fem distinkt separata faser: införskaffandet av råmaterial, förberedandet av råmaterial, spinnandet av materialet till tråd, vävning och slutligen bearbetning av det färdiga tygstycket (dekoration, färgning etc., observera dock att färgning kan förekomma under olika skeden i tillverkningsproceduren).⁴¹

Det är viktigt att göra två distinktioner mellan modern och förhistorisk ullproduktion. Utifrån arkeologiskt och filologiskt bevismaterial kan vi sluta oss till att får under senhelladisk tid fortfarande fällde sitt hår, till skillnad från nutida får som har tappat den

³⁹ Cline 1994, 69. Enligt Cline översätter traditionell forskning *Ahhiyawa* till akajer, dvs. greker. Tolkningen är ifrågasatt på etymologiska grunder, men det förefaller dock troligt att den är riktig. Om den inte är det, finns det inga skriftliga referenser till den mykenska kulturen från Hettiterriket, och en viktig kultur (*Ahhiyawa*) saknas helt i det arkeologiska materialet.

⁴⁰ Cline 1994, 27. Den observanta läsaren blir förmodligen konfunderad över detta, då Assyrien inte låg vid kusten. Exakt hur embargot skulle se ut i praktiken är svårt att säga; kanske förvägrades mykenska skepp att lasta om sina varor för land- eller flodtransport vid ankomst till de kontrollerade hamnarna.

⁴¹ M. Gleba, muntlig uppgift, 2009.

förmågan. Dessutom, då järnframställning inte förekom under egeisk bronsålder existerade inga ullsaxar.⁴²

På grund av detta är det därför troligt att det fällda håret samlades upp och kardades för att separera de finare håren från kempen.⁴³ Därefter rengjordes ullen från orenheter för att förbereda den inför spinnandet. Själva spinnandet utfördes oftast av kvinnor och barn, många gånger i grupp. De spunna trådarna användes sedan av väverskor som arbetade på en vertikal vävstol,⁴⁴ till skillnad från de horisontella vävstolar som användes i Egypten och kring Levanten. Därmed hade det egeiska området (och Anatolien) ett övertag produktionsmässigt sett, då en vertikal vävstol kan producera betydligt större och mer komplexa tyger.⁴⁵

Därefter kan tyget ha valkats, för att göra tyget tätare och starkare och för att rensa det från smuts och orenheter. Förmodligen användes framförallt vatten och jäst urin.

Att färga ett tygstycke i en färg var relativt enkelt; man stoppade ner tyget i en färgblandning. Mångfärgat tyg krävde dock att fibrerna eller de spunna trådarna färgades före vävning.⁴⁶ Utifrån Linear B och arkeologiskt material kan vi sluta oss till att olika former av 'rött' var viktiga färger, liksom även olika nyanser av blå och lila, vit och gul var.

Under ett produktionssystem som på Linear B-tavlorna kallas *ta-ra-si-ja*⁴⁷ producerades fyra olika textilsorter; *pa-wo*, *tu-na-no*, *te-pa* och *te-pa pe-ko-to*. Utifrån Linear B-tavlor känner vi till hur mycket ull som krävdes för att producera ett stycke av de olika textilierna: 5 kg för *pa-wo*, 9 kg för *tu-na-no*, 21 kg för *te-pa*, och 30 kg för *te-pa pe-ko-to*. Baserat på experimentell arkeologi hävdar dock bland annat M-L Nosch och E. Andersson att ungefär hälften av den råa ullen försvann under bearbetningen, vilket skulle kunna betyda att de producerade textilierna endast vägde hälften så mycket.⁴⁸

⁴² Barber 1995, 218f.

⁴³ En skör vitfärgad fiber som förekommer i ull. Eftersom den inte går att färga eller valka avlägsnas den vid produktion av ylle.

⁴⁴ Barber 1995, 219-222.

⁴⁵ Sherratt & Sherratt 1991, 359.

⁴⁶ Barber 1991, 225.

⁴⁷ Den största delen av palatsets textilier togs in under ett system kallat *ta-ra-si-ja*. Det har tolkats som ett årligt panmykensk system för produktion av varor. Enligt många innefattar det en tilldelning av råmaterial från palats till arbetare som färdigställde varan. För en djupare analys av *ta-ra-si-ja* och dess implikationer, se Nosch 2006 med tillhörande bibliografi. I en annan artikel som diskuterar Od-serien från Knossos (som enligt traditionell forskning registrerar redistribution av ull från palatset till arbetare ute på landsbygden) ifrågasätter Nosch huruvida palatsen redistribuerade ull till arbetarna under *ta-ra-si-ja*, eller endast information om ull. Att placera den fysiska redistributionen av ull utanför palatsets ansvar är en lockande hypotes, då en palatsstyrd redistribution får ses som en onödig logistisk belastning, och mycket väl skulle kunna skötas av lokalt placerade ombud eller den lokala befolkningen. Se Nosch 2007.

⁴⁸ Nosch 2006, 163.

De olika textiliernas användningsområden är okända,⁴⁹ men baserat på mängden ull som krävdes kan man dock gissa att *pa-wo* syftar på en textilsort med betydligt tunnare/finare tyg än t.ex. *te-pa*.

2.2.3 Ullproduktion

Utifrån Linear B-material från framförallt Pylos och Knossos, men även från boiotiska Thebe, kan vi få en relativt nyanserad bild av hur textilproduktionen var organiserad vid palatsen.⁵⁰

På Kreta kontrollerade palatset i Knossos mellan åttio och hundra tusen får, de flesta av dessa kastrerade baggar.⁵¹ Om detta stämmer kan man sluta sig till att administrationen hade en årlig produktion på ungefär 75 000 kg rå ull, eller 37 500 kg behandlad ull.⁵²

Från KN⁵³ D-serierna finns information att utläsa rörande handhavandet av djuren. Dessa ingick i olika flockar med varierande storlek, och vallades av herdar som svarade inför palatset.⁵⁴ Redan här har de olika skrivarna antecknat mängden ull som de separata flockarna förväntades ge,⁵⁵ ett bevis för den minutiösa övervakning och vikt palatset lade på ullframställningen.

På tavlorna Aa 891 och Ab 578 från Pylos finns det belägg för vad som måste ses som det första produktionsledet efter det att ullen samlats in (exakt vem som gjorde det är okänt): *pe-ki-ti-ra* (ullkardare). Dessa var säkerligen beroende av palatset för att klara sitt uppehälle.⁵⁶ Sett ur ett logiskt perspektiv bör de ha varit stationerade nära fårhjordarna för att underlätta logistiken, då det förefaller kontraproduktivt att transportera obehandlad ull långa sträckor. Kanske var det även de som samlade in ullen och rengjorde ullen? Därefter distribuerades ullen till spinnerskor.

⁴⁹ Killen 2007, 52.

⁵⁰ I det bevarade Linear B-materialet finns det ett tjugotal individer som kallas "collectors", dvs. insamlare. Dessa omnämns alltid med namn (inte titel), och samma namn återfinns i Pylos, Knossos och boiotiska Thebe. De är framförallt involverade i textilproduktion, och ungefär 30 % av *ta-ra-si-ja* kommer från flockar under deras auktoritet. Deras exakta roll i det mykenska samhället är okänd; en teori som vunnit anhängare ser dem som en interregional elit. För en mer genomgående analys av insamlare, se Nosch 2008 och Rougemont 2008 med tillhörande bibliografier.

⁵¹ Killen 1984, 49. För en diskussion kring huruvida antalet representerar hela produktionen av ull eller endast det överskott palatset tog in, se Tzachili 2001, 179.

⁵² Andersson & Nosch 2003, 200. Uträkningen stämmer ganska väl överens med den förväntade mängd som återfinns i DI- och Dk-serierna från Knossos. Se Nosch 2007, 65.

⁵³ KN är en vedertagen förkortning av Knossos. Andra förkortningar som används är PY (=Pylos), MY (=Mykene) och TH (=Thebe).

⁵⁴ Barber 1995, 217.

⁵⁵ Killen 2007, 51.

⁵⁶ Ventris & Chadwick 1973, 570. Jag har tyvärr inte lyckats ta reda på exakt hur många arbetare som är registrerade, klart är dock att de fick ransoner från palatset.

2.2.4 Spinning

Det finns endast ett fåtal kvinnor benämnda *a-ra-ka-te-ja*, spinnerskor, i det bevarade Linear B-materialet. Avsaknaden av ett större antal spinnerskor är minst sagt märklig, och går endast delvis att förklara med oturliga bevaringsförhållanden. Via experimentell arkeologi har nämligen E. Andersson och M-L. Nosch visat att man utifrån 37 500 kg behandlad ull kan producera mellan 146 250 km och 525 000 km tråd, beroende på spolens tyngd, och en kunnig spinnerska producerade tjugo meter i timmen.⁵⁷ Detta betyder att det skulle krävs mellan 7 312 500 och 26 250 000 arbetstimmar för att spinna all ull palatset tog in.⁵⁸ En möjlig förklaring till avsaknaden av spinnerskor i Linear B-tavlorna är att spinnandet utfördes under en specifik period av året, och därmed inte är bevarat i Linear B-materialet. Med tanke på den enorma mängd tid som måste ha gått åt för att spinna all ull är det troligt att spinning var något som utfördes ute i byarna under större delen av året samtidigt som man utförde andra sysslor, något som inte är helt ovanligt på landsbygden i nutida Grekland.⁵⁹

2.2.5 Vävning

Efter spinnandet av ullen vidare distribuerades den till arbetsgrupper bestående av väverskor. KN Lc-serien innehåller information om olika arbetsgrupper, vilka textilprodukter som skulle tillverkas (och i vilken mängd) och hur mycket ull dessa krävde totalt.⁶⁰ Då det existerade ett antal olika arbetsgrupper är en relevant fråga huruvida det existerade någon produktionsmässig skillnad mellan dem. Intressant att notera är att de tavlor som behandlar textilleveranser till magasinerna från arbetsgrupper i Knossos benämner verkstäderna utifrån deras (förmodade) arbetsområde, till skillnad från de decentraliserade verkstäderna, som benämns efter ortnamn.⁶¹ Verkstäderna i Knossos benämns *ko-no-so ko-u-re-ja* eller *ko-no-so te-pe-ja*.⁶² Textil av typerna *te-pa*, *tu-na-no* eller *te-pa pe-ko-to* beskrivs aldrig som färgade eller utsmyckade, förmodligen på grund av deras grovhet/storlek. *Pa-we-a* och *pu-ka-ta-ri-ja* däremot omnämns med flera olika färgningar och dekorationer; däribland *e-ru-ta-ra-pi* (med

⁵⁷ Andersson & Nosch 2003, 200f. Siffrorna är baserade på användandet av spolar vägande 5 respektive 30 gram.

⁵⁸ 146 250 km är 146 250 000 m och 525 000 km är 525 000 000 m. Om en spinnerska kunde spinna 20 meter per timme, blir mängden arbetstimmar mellan $146\,250\,000 / 20\text{ m} = 7\,312\,500$ timmar och $525\,000\,000 / 20\text{ m} = 26\,250\,000$ timmar.

⁵⁹ Koster 1976, 29.

⁶⁰ Killen 2007, 52.

⁶¹ Killen 1984, 53.

⁶² Killen 1966, 109. *Ko-no-so* är uppenbarligen Knossos, medan *ko-u-re-ja* och *te-pe-ja* är benämningar av tygsorterna *pa-we-a ko-u-ra* (en variant av *pa-we-a*) och *te-pa*.

röda tillägg), grå, *ko-ro-ta* (okänd dekoration), *pa-ra-ku-ja* (okänd färg), och *re-u-ko-nu-ka* eller *po-ki-ro-nu-ka* (med vita eller mångfärgade *onukhes*). Utifrån KN Ld(1)-serien vet vi att mellan sjuttio och nittio procent av leverat *pa-we-a* var *re-u-ko-nu-ka*.⁶³

Exakt hur vi ska tolka skillnaden mellan olika produktionscentra är svårt att säga; det är dock lockande att se de produktionsbundna benämningarna som tecken på en centralisering av en specialiserad textilindustri vid palatset i Knossos, och för att enkelt kunna skilja de olika verkstäderna åt använde sig skrivarna av de olika beteckningarna. Därmed kan de beteckningar som är geografiskt baserade tyda på att de omkringliggande verkstäderna producerade andra former av textilier. Det förefaller dock troligare att deras produktion var känd sedan tidigare av palatset och därmed underförstådd i Linear B-tavlorna, eftersom det finns bevis för specialiserad textilproduktion även i de omkringliggande byarna, t.ex. *a-ke-ti-ri-ja/a-ze-ti-ri-ja* (utsmyckare, förmodligen av tyg).⁶⁴ Andra arbetstitlar som var geografiskt decentraliserade och krävde mer eller mindre specialistkunskap var segelmakare, nättillverkare och huvudbandstillverkare.⁶⁵

2.2.6 Utsmyckning

Hur palatset tog emot producerad textil och vidare distribuerade eller vidareproducerade dem är relativt oklart. Via KN Le-serien (som registrerar leveranser av textil) vet vi dock att stora mängder levererades till palatset. Det är intressant att notera att dessa tavlor endast dokumenterar leveranser av *te-pa*, och inte *tu-na-no* eller *pa-we-a ko-u-ra*. Det är möjligt att vi här har att göra med ett exempel av väldigt oturlig bevaring, men det förefaller dock inte särskilt troligt att endast register med *te-pa* skulle bevarats. En ledtråd kan emellertid hittas i KN Ld(1), som dokumenterar majoriteten av de textilvaror som var magasinerade i Knossos. Här nämns inte *te-pa* överhuvudtaget, utan istället benämns all textil *pa-we-a*.⁶⁶

E-ru-ta-ra-pi (med röda tillägg) och *re-u-ko-no-ka* (med vita *onukhes*⁶⁷) beskriver återkommande *pa-we-a*, men aldrig *te-pa*.⁶⁸ Kan man anta att det fanns en separat

⁶³ Nosch 2004, 32.

⁶⁴ Killen 1984, 54. För en annan tolkning av *a-ke-ti-ri-ja/a-ze-ti-ri-ja* se Voutsas 2001, 147 med tillhörande bibliografi.

⁶⁵ Voutsas 2001, 147. En lockande tanke är att koppla samman huvudbanden med religiösa huvudbonader. Jag har dock inte hittat någon forskare som diskuterar en möjlig koppling.

⁶⁶ Killen 2007, 55. *Pa-we-a* är pluralformen för *pa-wo*, M-L. Nosch, muntlig uppgift, 2009.

⁶⁷ En form av ulldekoration som fästs utanpå tyget. Exakt vad termen innebär är osäkert, den har tolkats som allmänt broderi, bårder och andra former av dekoration. Se Ventris & Chadwick 1973, 317f och Nosch 2004, 32. Produktion av *onukhes* är också belagd i Thebes och Pylos, se Nosch 2003b, 188. Kanske bör *onukhes* ses som en panmykensk utsmykningsdetalj?

slutbearbetning och produktionsprocess av det finare *pa-we-a*, skiljd från andra textilsorter, däribland det tyngre (och förmodligen grövre) *te-pa*?

Ytterligare bevis för en välutvecklad slutbearbetning i Knossos återfinns på As-tavlorna där män, ensamma eller i par, tilldelas ylle, dock i sådana små mängder att produktion av textilier är osannolikt.⁶⁹ En jämförelse kan göras med Mesopotamien under Ur III, där den palatsstyrda textilproduktionen utfördes av kvinnor medan män var valkare och även utförde dekorationer.⁷⁰ Valkare återfinns i Linear B-materialet från bland annat boiotiska Thebe. I samma serie som valkarna från Thebe återfinns ett antal *pe-re-ke-u*, oftast översatt till flätare (av tyg), vilket förmodligen ska tolkas som dekoratörer.⁷¹

Ett väletablerat sätt att öka det uppfattade värdet av textilprodukter är, och var, färgning. Färgning av ylle kunde förekomma under flera olika produktionssteg, och nedan kommer färgning och hur detta kan ha förändrat textiliernas status att diskuteras.

Utifrån filologiska undersökningar av Linear B går det att argumentera för en tydlig kvalitetsmedvetenhet rörande olika former av färgning. M-L. Nosch har framfört en tolkning av Linear B som identifierar fyra olika termer för beskrivning av 'röd' textil,⁷² vilket kan indikera att det existerade en värdeskillnad mellan textilier baserat på vilket färgningsmedel som användes. En av de 'röda' varianterna var *po-pu-re-ja*, som troligtvis betecknar tyg färgat med hjälp av murexsnäckor. Dessa användes endast för att färga *pu-ka-ta-ri-ja*, och kan ge en färg som skiftar från röd till blå.⁷³ *Po-pu-re-ja* finns endast bevarat i Linear B-tavlor från Knossos;⁷⁴ om detta beror på ett kretensiskt monopol eller endast oturlig preservering på fastlandet är omöjligt att säga. Det förefaller dock troligt att textilier färgade med *po-pu-re-ja* sågs som exklusiva föremål av hög kvalitet, och ägandet av sådana bör därmed ha reflekterat ägarens höga status.⁷⁵

⁶⁸ Killen 2007, 55.

⁶⁹ Killen 2007, 55. Även om majoriteten av de inblandade i textilindustrin var kvinnor finns det över 200 verifierade individuella män bevarade i arkiven vid Knossos. Även om det är tänkbart att ett antal av dessa var arbetsledare och lokala palatsombud, är det inte särskilt troligt att den majoriteten var det. I Thebes finns det även vissa belägg för manliga tillverkare av onukhes. Se Nosch 2001 för en filologisk analys.

⁷⁰ Killen 1979, 157f. Perioden kan dateras till perioden mellan 2100 f.Kr. och 1900 f.Kr.

⁷¹ Nosch 2001, 187. Det finns dock en form av färgning av textil där sektioner av tygstycket binds ihop hårt, och blir därmed mindre färgade än de andra sektionerna. Se Barber 1991, 225. De arkeologiska och etymologiska möjligheterna för en sådan tolkning av *pe-re-ke-u* är mig veterligen ej undersökta.

⁷² Nosch 2004, 33-35. Enligt henne kan 'rött' i Linear B beteckna hela skalan av färger från röd till blått genom lila och purpur.

⁷³ Nosch 2004, 33. För mer diskussion kring murexfärgning, se Lowe 2004 och Ziderman 2004 med tillhörande bibliografier.

⁷⁴ Palaima 1991, 290.

⁷⁵ Gillis 2004b, 58.

Det är därmed tydligt att 'röd' färg spelad en framträdande roll i mykensk textilindustri, men som jag nämnt tidigare är det troligt att detta även betecknar blått och lila; och att även vitt, gult och naturfärgat existerat. Besynnerligt nog omnämns inte blå textil i Linear B överhuvudtaget, och existensen av gul textil i skriftliga källor är omdebatterad.⁷⁶ Vit färg associeras oftast med *onukhes*, det finns dock även *pu-ka-ta-ri-ja* registrerat i Knossos som *re-u-ka* (vit).⁷⁷ Intressant att notera är att i de fall som *pa-we-a* beskrivs som dekorerat med vita *onukhes* tillsammans med *e-ru-ta-ra-pi* rör det sig uteslutande om tyg kallat *ke-se-nu-wi-ja* (traditionellt sett översatt till 'åt gäster'). Mellan sjuttio och nittio procent av all registrerad *pa-we-a* hade vita *onukes*; jag har dock inte lyckats utreda hur stor andel av dessa som även hade *e-ru-ta-ra-pi*.⁷⁸

Utöver *ke-se-nu-wi-ja* benämns tyg som *wa-na-ka-te-ro* (kunglig/åt kungen) och *e-qe-si-ja* (av följeslagar-sort/åt följeslagare).⁷⁹ Beteckningarnas exakta innebörd är dock okänd: betecknar t.ex. *wa-na-ka-te-ro* föremål som är producerade för kungen och hans hov, eller endast föremål av 'kunglig kvalitet'?

2.3 Skillnader och likheter i administration

Linear B-materialet från Pylos rörande får och ylletextilier är betydligt mer ofullständigt än det som återfinns i Knossos; trots det går det ändå att se bevis som tyder på en liknande administrativ organisation. Sättet palatsen registrerar information på Linear B-tavlorna är nästan identiskt, och många av de yrkeskategorier som förekommer i Knossos återkommer bland annat i Pylos och i boiotiska Thebe. Liksom på Kreta är kastrerade baggar överrepresenterade i arkiven i Pylos, något som tyder på organiserad ullproduktion.⁸⁰ Jämfört med Kreta var själva produktionen av textil i Messenien dock geografiskt sett mer centraliserad kring centralorterna Pylos och Leuktron.⁸¹ På Kreta var en stor del de väverskor

⁷⁶ Landenius Enegren 2000, 32.

⁷⁷ Nosch 2004, 37. Det är också möjligt att vit och svart ska läsas som ljus och mörk. se Gillis 2004b, 58 och tillhörande bibliografi för en diskussion om detta.

⁷⁸ Nosch 2004, 33.

⁷⁹ Shelmerdine & Bennet 2008, 293-298.

⁸⁰ Killen 1984, 51.

⁸¹ Killen 1984, 56f. Pylos kontrollerade troligen i stort sett hela det moderna Messenien, men administrativt sett var området uppdelat i två regioner, med Leuktron som förmodat center för den norra regionen, dock underställt Pylos administration.

som tjänstgjorde under palatset bosatta i orter utanför Knossos närområde, och de flesta arbetsgrupper benämns i Linear B utifrån deras hemort.⁸²

Utifrån de ovan diskuterade Linear B-serierna är det tydligt att både tillverkning och administration var produkter av en standardiseringsprocess som pågått under en längre tid. Organiseringen av produktion och administration förefaller nästan vara en panmykensk företeelse. De organisatoriska skillnader som finns mellan Knossos och Pylos kan ha att göra med en inhemsk produktionstradition som fanns på Kreta innan det mykenska maktövertagandet. Det har argumenterats för en stark kontinuitet i produktionen före och efter det mykenska maktövertagandet, och att den enda egentliga skillnaden var omvandlandet av Knossos till centralort för västra och centrala Kreta.⁸³ Det förefaller speciellt troligt om man accepterar den tidiga dateringen av Knossos Linear B-tavlor, eftersom det inte är speciellt sannolikt att de mykenska erövrarna hann etablera ett så pass avancerat produktionssystem på ungefär femtio år.⁸⁴ Något som stödjer detta är det minst sagt fragmentariska skriftliga materialet från minoiska Kreta, som på ett fåtal tavlor nämner ull och ylletextilier. På tavla HT 12 är basvaror från tre olika bosättningar registrerade (med hieroglyfer), och bland dessa nämns att *Qe-tu-ne* bidrar med femtio enheter ull.⁸⁵ J.G Younger menar också att han identifierat tre olika former av ylle (däribland den minoiska föregångaren till *te-pa*), något som tyder på en relativt avancerad textilproduktion.⁸⁶

Det är tydligt att det fanns ett starkt intresse hos palatsadministrationerna att kontrollera alla led av textilproduktionen. Via A-serierna⁸⁷ känner vi till att ett stort antal arbetsgrupper var berättigade till månatliga ransoner, bestående av cirka elva kg spannmål och tjugo liter fikon. Ransonerna når därmed upp till moderna rekommendationer av kaloriintag från WHO.⁸⁸ Man

⁸² Nosch 2003a, 21.

⁸³ Bennet 1985, 244f. Bennet menar att innan den mykenska närvaron på ön verkar det som om ett antal palatsliknande strukturer samexisterade, utan att någon var avsevärt mäktigare än de andra. Detta är dock en kontroversiell åsikt. Relationen mellan Knossos och östra Kreta under mykenskt styre är okänd.

⁸⁴ Eftersom Linear A inte komplett översatts vet vi ytterst lite om hur textilproduktionen var organiserad och administrerad före införandet av Linear B.

⁸⁵ Younger 2005, 408.

⁸⁶ Younger 2005, 407-409.

⁸⁷ A-serierna från Knossos och Pylos bör troligen ses i samband med de serier som dokumenterar produktion. Jag anser det sannolikt att palatsets administration använde den information som idag har grupperats i de s.k. A-serierna som någon form av personalarkiv, och utgick från dessa vid tilldelning av ransoner. Serierna användes förmodligen också som personalarkiv vid andra tillfällen, t.ex. vid bestämmandet av produktionsmål.

⁸⁸ Voutsas 2001, 147f; Nosch 2003a, 15f. Jag har tyvärr inte lyckats utreda hur åldersfördelningen såg ut. Det förefaller som om män fick större ransoner, de manliga nedtecknade ransonerna har dock inte alls samma regelbundenhet som kvinnornas.

kan därmed anta att dessa bestod av individer som helt var beroende av palatset för sitt uppehälle. I KN Ak- och Ap-serierna finns det över fem hundra arbetare registrerade med rätt till ransoner, men enligt John Killen är det dock troligt att det i verkligheten fanns över 1200 arbetare registrerade. Som jämförelse kan nämnas att i PY Aa finns cirka sex hundra arbetare registrerade.⁸⁹

3. Textilier och deras roll i samhället

3.1 Textilier och långdistansutbyte

I Linear B-materialet finns det inga konkreta hänvisningar till exportrelaterade aktiviteter från något av palatsen, det är dock möjligt att det antecknades på mer förgängligt material.⁹⁰ Som jag nämnt tidigare finns det dock mycket material, främst keramik, som tyder på en mykensk involvering i långdistansutbytet mellan de olika kulturerna kring det östra Medelhavet.

Det finns ett fåtal skriftliga referenser som tyder på en direkt mykensk involvering i de internationella utbytessfärerna. De cirka 25 hettitiska omnämningar av *Ahhiyawa* kan ses som evidens för en mykensk närvaro i det östra Medelhavet; tillsammans med den förmodade mykenska ”prins” som skänkte Tuthmosis III diverse föremål. Tributen (eller gåvorna) bör kanske ses som en mykensk inblandning i det internationella gåvogivande som är registrerat i bland annat Amarna-breven?

I de ovan diskuterade Amarna-breven består en förvånansvärt stor del av det registrerade gåvoutbytet av textilier, och från Ugarit finns utbyte med purpurfärgad textil bevarat. Ingen skriftlig källa registrerar dock textiliernas geografiska ursprung vilket gör att det inte går att klargöra huruvida alla textilier var producerade i det område som skickade gåvan, eller om åtminstone en del av tygerna skulle kunna ha kommit från det mykenska området.

Från Egypten finns det dock arkeologiska evidens som tyder på existensen av utbyte med textilier från Kreta. De tidigare diskuterade gravmålningar, som enligt Barber är tydligt inspirerade av minoiska textilier, bevisar dock inte att Egypten på något sätt importerade

⁸⁹ Killen 1984, 52. Jag har tyvärr inte lyckats ta reda på om siffran från Pylos inkluderar de kvinnor som var sysselsatta med linneproduktion, en produktion som finns belagd i Pylos men inte i Knossos.

⁹⁰ Från exempelvis Pylos finns det Linear B-tavlor som omnämner bland annat kummin och kanel, varor som måste importerats. Hur en sådan import såg ut är dock okänt. C. Gillis, 2009, personlig kommunikation.

egeiska textilier. Mönstren som avbildas skulle kunna ha observerats av gravmålarna alternativt beställaren av gravmålningarna då egeiska sändebud besökte Egypten, och bar textilierna som klädnad. Men om man ser mönstren i samma kontext som de diplomatiska sändebuden avbildade i Menkheperrasenebs grav, som bär med sig ett antal gåvor (däribland rullar av tyg), förefaller det troligt att textil från det egeiska området var en del det internationella varuutbytet, och att de mykenska palatsen var delaktiga i det internationella gåvoutbytet. Det är också värt att notera att textilierna måste haft en relativt hög status, då de tjänstgjorde som inspiration för elitens gravmålningar.

De textilier som registreras i Amarna-breven beskrivs oftast som röd- eller blåfärgade, eller med utsmyckning bestående av liknande färger.⁹¹ Även om de enfärgade textilierna förefaller vara i majoritet, omnämns ett okänt antal textilier som mångfärgade. Från Ugarit finns det både skriftliga och arkeologiska källor som tyder på användandet av murexsnäckor för att ge tyg en blå-röd färg. Samma färgscheman återfinns med andra ord både i de mykenska samhällenas textilproduktion och i det internationella långdistansutbytet. Om man accepterar tolkningen av *onukhes* som någon form av dekorativa bårder finns det bevis för ett flertal olika former av utsmyckning, som alla omnämns både i Linear B och i andra kulturers skriftliga källor. Detta är måhända endast indicier, men man bör dock ifrågasätta huruvida det ska ses som en slump.

3.2 Produktionsprocess

Som jag nämnt tidigare är det utifrån bevarat Linear B-material tydligt att palatsen i Knossos och Pylos kontrollerade sina respektive textilproduktioner ytterst noga och dokumenterade förväntad och reell ullproduktion. Allokeringen av spunnen ull (huruvida ullens fysiska redistribution sköttes av palatset eller om administrationen endast fördelade information om ullen är egentligen oviktigt) till de olika arbetsgrupperna utifrån i förväg fastställda produktionsmål tyder på att textilproduktionen var ett väletablerat fenomen, och att palatset insisterade på full insyn i tillverkningen av de varor som palatset eftertraktade.

Vi vet i dagsläget inte hur många ”undersåtar” palatsen i Knossos eller Pylos hade, och det är därför svårt att sätta antalet registrerade textilarbetare i något sorts perspektiv. Men utifrån de siffror som utarbetats av bland annat M-L. Nosch och E. Andersson kan man få en känsla för hur stor del av människornas tid som textilproduktionen upptog. Palatset i Knossos produktion av ull uppgick årligen förmodligen till 37 500 kg efter bearbetning. Utifrån mina

⁹¹ Det är möjligt att olika nyanser av färgerna, såsom exempelvis purpur, inräknas i termerna.

tidigare uträkningar innebär det att spinnandet av ullen tog mellan 7 312 500 och 26 250 000 effektiva arbetstimmar, beroende på spolens vikt. Om man antar att alla de 1200 förmodade textilarbetarna deltog i spinnandet innebär det att det skulle ta mellan 435 och 1560 dagar att spinna all ull, baserat på en fjorton timmar lång arbetsdag.⁹² Siffrornas orimlighet är uppenbar. Det är därmed troligt att inte endast de registrerade textilarbetarna spann ull större delen av året; utan att även en ansenlig mängd oregistrerade personer hjälpte till. Kanske hjälpte männen till under de perioder då fälten inte brukades?

Man bör komma ihåg att tyg som genomgått bearbetning, färgning och slutproduktion representerade en värdeomvandling av kunskap, tid och arbete till status, och utifrån uträkningen ovan står det klart att en stor del av året ägnades åt textilproduktion och att en stor mängd textilier producerades.

Som jag nämnt tidigare finns relativt litet information registrerad om spinning i Linear B; desto mer finns om själva textiliernas produktion. Det verkar inte som om det förekom någon tydlig centralisering av specialiserad arbetskraft till palatset i Knossos. De tidigare nämnda arbetsgrupperna som är benämnda utifrån deras (förmodade) produktion skulle teoretiskt sett kunna vara ett tecken på centralisering, men det förefaller ologiskt då det finns evidens för decentraliserad specialiserad slutproduktion. Det verkar även underligt att det skulle finnas en arbetsgrupp i Knossos som tillverkade ”bättre” *te-pa* än de omkringliggande arbetsgrupperna, då *te-pa* antas vara en grov och vardaglig textil.

Baserat på vilka textilier som är registrerade i Le- och Ld-serien från Knossos är det här föreslagit att det fanns separata leveranskanaler för olika textilsorter; eftersom *pa-we-a* och *pu-ka-ra-ti-ja* är de enda textilsorter som omnämns som utsmyckade. De sorterna har alltså genomgått någon form av slutproduktion. Man kan därmed förutsätta någon form av kvalitets- och värdeskillnad mellan de olika formerna av textil. I Linear B förekommer ett relativt stort antal olika dekorationsformer, och den föreslagna existensen av olika termer för färgen röd beroende på färgningsmedel indikerar en klar medvetenhet om kvalitet och värde.

Det är värt att notera att 70-90% av all *pa-we-a* beskrivs som utsmyckade med vita *onukhes*; vilket är intressant då det länkas till det faktum att *pa-we-a* som både var *e-ru-ta-ra-*

⁹² $7\,312\,500\text{h} / 1200\text{ personer} = 6093,75\text{ arbetstimmar per person}$. $6093,75 / 14\text{h} = \text{ca. } 435\text{ dagar}$. $26\,250\,000\text{h} / 1200\text{ personer} = 21875\text{ arbetstimmar per person}$. $21875 / 14\text{h} = \text{ca } 1560\text{ dagar}$.

pi (dvs. med röda inslag) och hade vit *onukhe* uteslutande kallas *ke-se-nu-wi-ja* ('åt gäster').⁹³ Termen skulle kunna tolkas som evidens för textil producerad enbart för export, men tyvärr är termens exakta betydelse oklar.

3.3 Skillnader och likheter i administration

Utifrån det ovan analyserade materialet kan man dra vissa generella slutsatser. Även om det finns vissa skillnader i organisationen av produktionen, finns det betydligt fler likheter. Linear B-tavlorna från Pylos och Knossos är uppbyggda på ungefär samma sätt, och visar på en stark kontroll av textilproduktionen vid båda palatsen. Gemensamt för båda palatsen är förekomsten av identiska yrkeskategorier som var beroende av palatset för att överleva åtminstone en del av året. Det är möjligt, kanske till och med troligt, att de mykenska palatsen organiserade en avancerad textilproduktion under inflytande från palatset i Knossos; liksom de tog upp bl.a. vanan att registrera all ekonomisk aktivitet i skrift (något som får ses som en av grundstenarna för en avancerad palatsekonomi).

Utifrån det undersökta materialet har jag inte lyckats utreda produktionskapaciteten vid båda palatsen, men med tanke på att palatset vid Knossos kan ha delat ut ransoner till upp till dubbelt så många arbetare som Pylos förefaller det troligt Kreta producerade betydligt mer textil än Messenien. Detta skulle kunna ses som ett tecken på att textilier spelade en större roll för palatset i Knossos än i palatset i Pylos, men det kan även bero på olycklig bevaring av Linear B-tavlor i Pylos.

Huruvida textilier spelade olika stor roll vid olika palats är omöjligt att säga, men utifrån alla de likheter som finns registrerade i Linear B menar jag att man kan tala om en liknande, om än inte panmykensk, administration av textilproduktionen i åtminstone Messenien och på Kreta. På grund av avsaknaden av material som direkt behandlar den mykenska exportens kvantitativa aspekter är det omöjligt att säga exakt vilken roll mykenska ylletextilier spelade i det internationella varuutbytet. Utifrån ovanstående diskussion är det dock tydligt att de, och i förlängning deras produktion, spelade en viktig roll för de mykenska palatsen. Man bör kanske se den extrema kontroll palatsens administration utövade över textilproduktionen och på dess arbetare som ett svar på de mykenska palatsens behov av en ekonomisk nisch. Som jag nämnt tidigare har C. Gillis framfört teorin att palatsen aldrig lyckades ta full kontroll över hantverk som var välutvecklade innan palatsens uppkomst,

⁹³ Jag har tyvärr inte lyckats utröna hur stor procentuell del av *pa-we-a* som både var *e-ru-ta-ra-pi* och hade vita *onukhes*.

exempelvis metallproduktionen. Det är därför möjligt att den specialiserade produktionen av högkvalitativ ylletextil växte fram parallellt med behovet av en kontrollerbar produktion av varor anpassade för de redan existerande nätverken för internationellt utbyte. Det får därmed anses vara troligt att etablerandet av en storskalig produktion av en lukrativ vara är ett tydligt tecken på ett klart ekonomiskt tänkande, och att de var väl medvetna om textiliernas inneboende värde som föremål.

4. Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen har varit att undersöka huruvida det går att klargöra vilken roll högkvalitativa mykenska ylletextilier kan ha spelat i de internationella utbytesnätverk som fanns mellan de olika kulturerna kring östra Medelhavets stränder.

Skriftliga källor har utgjort en stor del av det analyserade materialet. Information har framförallt inhämtats från Linear B-material från Pylos och Knossos för att diskutera organisation och produktion. Amarna-breven och bevarade lertavlor från Ugarit har analyserats för att belysa textiliers generella ställning inom långdistansutbytet. Från Egypten har även ett antal gravmålningar använts för att diskutera existensen av egeisk textil inom det internationella utbytet.

Under granskningens gång har det visat sig vara omöjligt att utreda exakt hur viktiga exklusiva ylletextilier var för de mykenska palatsen; det är dock tydligt att textilier och dess produktion var viktigare än vad traditionell forskning antyder. Tillverkningen tog upp mycket tid och resurser, och eftersom palatsen kontrollerade produktionen väldigt noga måste den ha varit ytterst viktig för dem, framförallt i det internationella gåvoutbytet.

Det är möjligt, kanske till och med troligt, att de mykener som övertog kontrollen av Knossos övertog den textilproduktion som redan fanns etablerad på ön sedan tidigare. En sådan produktion bör ha varit tämligen avancerad och specialiserad för att frambringa de textilier som bland annat avmålas i Egypten. Sättet att organisera och administrera textilproduktionen kan sedan ha spridits till det grekiska fastlandet, något som skulle förklara den homogenitet i produktion och organisation som finns mellan Knossos, Pylos och Thebe. De nyligen upptäckta Linear B-tavlorna från Xirokambi tyder på att samma textilsorter producerades på många olika ställen.

Trots att de under 1300-talet etablerade mykenska palatsen kontrollerade stora delar av ekonomin, lyckades de inte etablera en kontroll över produktionen av statusföremål som

existerat under en längre period. Därmed kan etablerandet av en exklusiv textilproduktion ha fungerat som en inkörsport till de utbytesnätverk som fanns i det östra Medelhavet under den sena bronsåldern; den mykenska textilproduktionen var helt enkelt ett sätt för palatsen att kontrollera en nischad tillverkning av varor som var eftertraktade statusföremål internationellt sett. Det förefaller ännu troligare om man tar i beaktning de likheter som finns mellan de textilier som omnämns i exempelvis Amarna-breven och de beskrivningar som görs i Linear B. Som svar på frågan ”vilken roll spelade högkvalitativ mykensk ylletextil ur ett internationellt utbytesperspektiv” måste man därför säga att den hade en väldigt viktig roll i det mykenska samhället. Framförallt för eliten i sitt sökande efter status och erkännande i det östra Medelhavsområdet, där de var statussymboler, men även för de lägre klasserna som genom produktionen fick underhåll.

Bibliografi

Litteratur

- Andersson & Nosch 2003 Andersson E. & Nosch, M-L., 'With a little help from my friends: investigating Mycenaean textiles with help from Scandinavian experimental archaeology' i *Metron: measuring the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 9th international Aegean conference, New Haven, Yale University, 18-21 April 2002* (Aegaeum 24), red. K. Polinger Foster & R. Laffineur, Liège 2003, s. 197-206.
- Barber 1991 Barber, E.J.W., *Prehistoric textiles: the development of cloth in the Neolithic and Bronze Ages with special reference to the Aegean*, Princeton 1991.
- Barber 1995 Barber, E.J.W, *Women's work: the first 20,000 years*, New York 1995.
- Barber 1998 Barber, E.J.W., 'Aegean ornaments and designs in Egypt' i *The Aegean and the Orient in the second millennium. Proceedings of the 50th anniversary symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997* (Aegaeum 18), red. E.H Cline & D. Harris-Cline, Liège 1998, s. 13-17.
- Bennet 1985 Bennet, J., 'The structure of the Linear B administration at Knossos', *AJA* 89:2, 1985, s. 231-249.
- Cline 1994 Cline, E.H., *Sailing the wine-dark sea. International trade and the Late Bronze Age Aegean* (BAR International Series 591), Oxford 1994.

- Clinton Wright 2008 Clinton Wright, J., 'Early Mycenaean Greece' i *The Cambridge companion to the Aegean Bronze Age*, red. C.W. Shelmerdine, New York 2008, s. 230-257.
- Cavanagh & Mee 1998 Cavanagh, W. & Mee, C., *A private place: death in prehistoric Greece* (SIMA 125), Jonsered 1998.
- Dickinson 1982 Dickinson, O.T.P.K., 'Parallels and contrasts in the Bronze Age of the Peloponnese', *OJA* 1:2, 1982, s. 125-137.
- Dickinson 1994 Dickinson, O.T.P.K, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge 1994.
- Gillis 1997 Gillis, C., *TEXNH. Craftsmen, craftswomen and craftsmanship in the Aegean bronze age. Proceedings of the 6th international Aegean conference, Philadelphia, Temple University, 18-21 April 1996* (Aegaeum 16), red. R.Laffineur & P. Betancourt, Liège 1997, 505-513.
- Gillis 2004a Gillis, C., *An introduction to ancient Greece. The Aegean and its neighbors from c. 7000 – c. 700 B.C.*, Lund 2004.
- Gillis 2004b Gillis, C., 'The use of colour in the Aegean Bronze Age' i *Colour in the ancient Mediterranean world* (BAR International Series 1267), red. L. Cleland & K. Staers, Oxford 2004, s. 56-60.
- Jasink 2005 Jasink, A.M., 'Mycenaean means of communication and diplomatic relations' i *Emporia: Aegeans in the central and eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th international conference, Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004* (Aegaeum 25), red. R. Laffineur & E. Greco, Liège 2005, s. 59-67.

- Killen 1966 Killen, J.T., 'The Knossos Lc (Cloth) tablets', *BICS* 13, 1966, s. 105-109.
- Killen 1979 Killen, J.T., 'The Knossos Ld(1) tablets' i *Colloquium Mycenaeanum. Actes du sixième colloque international sur le textes Mycéniens et Égéens tenu à Chaumont sur Neuchâtel du 7 au 13 Septembre 1975*, red. E. Risch & H. Mühlestein, Neuchâtel 1979, s. 151-181.
- Killen 1984 Killen, J.T., 'The textile industries at Pylos and Knossos' i *Pylos comes alive*, red. C.W Shelmerdine & T.G Palaima, New York 1984, s. 49-63.
- Killen 2007 Killen, J.T., 'Cloth production in Late Bronze Age Greece: the documentary evidence' i *Ancient textiles: production, craft and society. Proceedings of the first international conference on ancient textiles, held at Lund, Sweden and Copenhagen, Denmark, on March 19-23, 2003*, red. C. Gillis & M-L. Nosch, Oxford 2007, s. 50-58.
- Knapp 1991 Knapp, A.B., 'Spice, drugs, grain and grog: organic goods in Bronze Age east Mediterranean trade' i *Bronze Age trade in the Mediterranean. Papers presented at the conference held at Rewley House, Oxford, in December 19989 (SIMA 90)*, red. N.H Gale, Jonsered 1991, s. 21-68.
- Koster 1976 Koster, J.B., 'From spindle to loom: weaving in the southern Argolid', *Expedition* 19:1, 1976, s. 29-39.
- Landenius Enegren 2000 Landenius Enegren, H., 'Craft production at Knossos – raw materials and finished goods – the Linear B evidence'

- international interdisciplinary colloquium, 26-20 September, Lamia 1999. Proceedings*, red. N. Kyparissi-Apostolika & M. Papakonstantinou, Athen 2003, s. 63-70.
- Nosch 2004
 Nosch, M-L., ‘Red coloured textiles in the Linear B inscriptions’ i *Colour in the ancient Mediterranean world* (BAR International Series 1267), red. L. Cleland & K. Staers, Oxford 2004, s. 32-39.
- Nosch 2006
 Nosch, M-L., ‘More thoughts on the Mycenaean *ta-ra-si-ja* system’ i *Fiscality in Mycenaean and Near Eastern archives. Proceedings of the conference held at Soprintendenza Archivistica per la Campania, Naples 21-23 October 2004*, red. M. Perna, Napoli 2006, s. 161-182.
- Nosch 2007
 Nosch, M-L., *The Knossos Od series. An epigraphical study*, Wien 2007.
- Nosch 2008
 Nosch, M-L., ‘Administrative practices in Mycenaean palace administration and economy’ i *Pasiphae: rivista di filologia e antichità Egee 2*, red. A. Sacconi, M. del Freo, L. Godart & M. Negri, Rom 2008, s. 595-604.
- Palaima 1991
 Palaima, T.G., ‘Maritime matters in the Linear B tablets’ i *Thalassa. L’Egee préhistorique et la mer. Actes de la troisième rencontre Ééenne internationale de l’université de Liège, station de secherches sous-marines et océanographiques (StaReSO), calvi, corse (23-25 Avril 1990)* (Aegaeum 7), red. R. Laffineur & L. Basch, Liège 1991, s. 273-311.
- Rougemont 2008
 Rougemont, F., ‘The “collectors” as an international “elite” in the Mycenaean world’ i *Crossing borders: trade and production in premonetary Greece. Proceedings of*

- the 7th, 8th and 9th international workshops, Athens 1997-1999*, red. C. Gillis & B. Sjöberg, Sävedalen 2008, s. 175-190.
- Shelmerdine & Bennet 2008 Shelmerdine, C.W. & Bennet, J., 'Mycenaean states: economy and administration' i *The Cambridge companion to the Aegean Bronze Age*, red. C.W. Shelmerdine, New York 2008, s. 289-309.
- Sherratt & Sherratt 1991 Sherratt, A. & S., 'From luxuries to commodities: the nature of Mediterranean Bronze Age trading systems' i *Bronze Age trade in the Mediterranean. Papers presented at the conference held at Rewley House, Oxford, in December 1989 (SIMA 90)*, red. N.H Gale, Jonsered 1991, s. 351-386.
- Thomas 1995 Thomas, C.G., 'The components of political identity in Mycenaean Greece' i *Politeia. Society and state in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th international Aegean conference / 5e rencontre Égéenne internationale, university of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994 (Aegaeum 12)*, red. R. Laffineur & W-D. Niemeier, Liège 1995, s. 349-354.
- Tzachili 2001 Tzachili, I., 'Counting and recording textiles in the Mycenaean archives of Knossos' i *Manufacture and measurement. Counting, measuring and recording craft items in early Aegean societies*, red. A. Michailidou, Athen 2001, s. 177-193.
- Voutsas 2001 Voutsas, K., 'Mycenaean craftsmen in palace archives: problems in interpretation' i *Manufacture and*

measurement. Counting, measuring and recording craft items in early Aegean societies, red. A. Michailidou, Athen 2001, s. 145-165.

Ventris & Chadwick 1973

Ventris, M. & Chadwick, J., *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1973.

Younger 2005

Younger, J.G., 'Cretan hieroglyphic wool units (LANA, double mina)' i *Studi in onore di Enrica Fiandra. Contributi di archeologia egea e vicinorientale* (Studi egei e vicinorientali 1), red. M. Perna, Paris 2005, s. 405-409.

Ziderman 2004

Ziderman, I. I., 'Purple dyeing in the Mediterranean world: characterization of biblical *tekhelet*' i *Colour in the ancient Mediterranean world* (BAR International Series 1267), red. L. Cleland & K. Staers, Oxford 2004, s. 40-45.

Muntliga uppgifter

Gillis 2009

Gillis, C., 9/5 2009, personlig kommunikation.

Gleba 2009

Gleba, M., Föreläsning 19/3 2009, institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

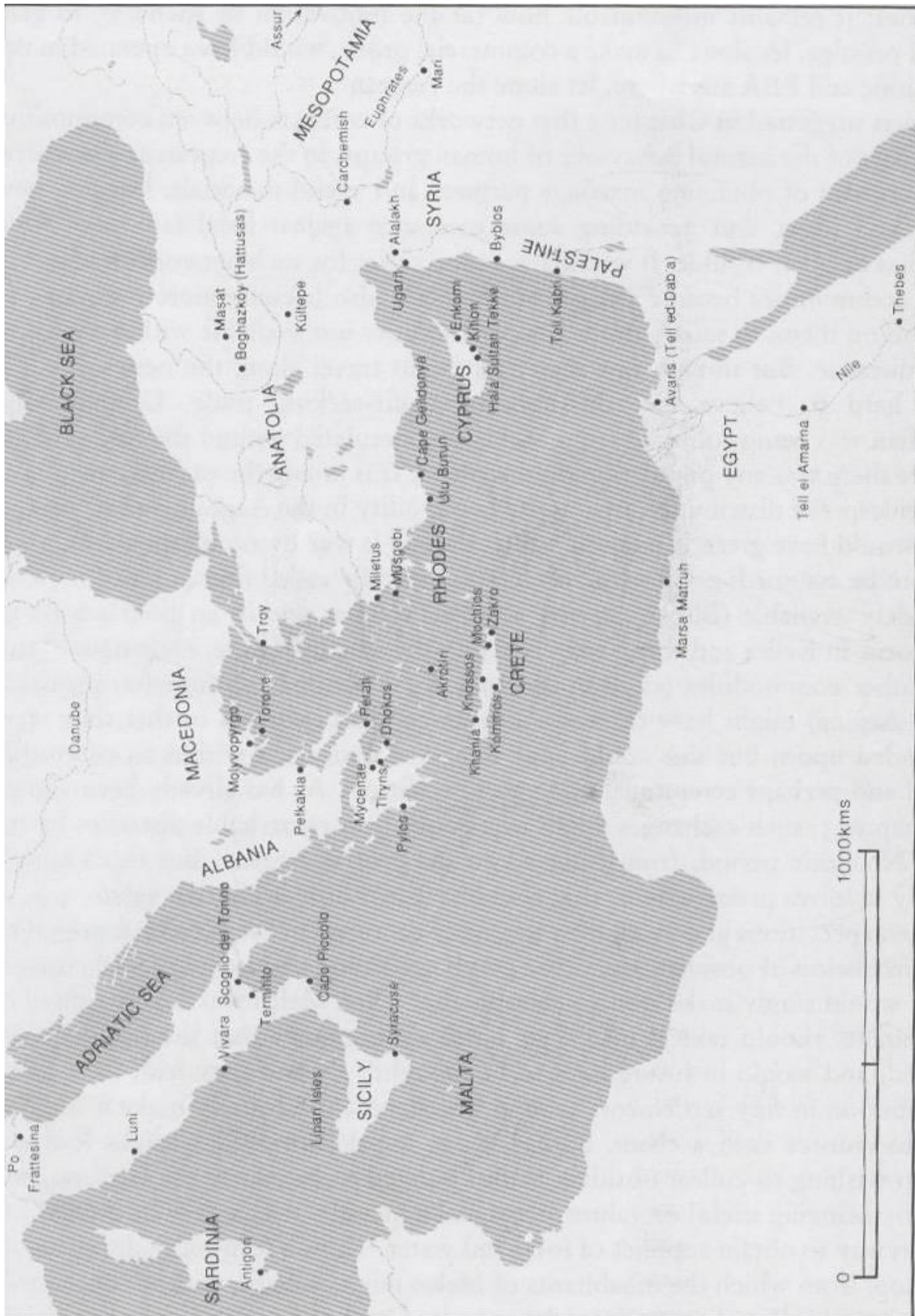
Nosch 2009

Nosch, M-L., 28/4 2009, personlig kommunikation.

Bilaga 1

Date B.C.	Crete	Cyclades	Mainland	Manning's sequence for later BA (1988: 56)
3300				
3200				
3100	EM I	'Pelos'	'Talioti' & 'Eutresis'	
3000				
2900	-----	'Kampos'	-----	
2800	EM IIA	'Syros'		
2700			'Lerna III'	
2600				
2500	-----			
2400	EM IIB	'Kastri'	'Lefkandi I'	
2300	-----	-----	-----	
2200		(gap?)	'Lerna IV' etc.	
2100	EM III/ MM IA		-----	
2000		'Phylakopi I'	MH (early)	
1900	-----		MH (mature)	
1800	MM IB/IIA, MM IIB/IIIA	MC (early)		MM III/MH III
1700	-----			LM IA/LH I
1600	MM IIIB	MC (late)	MH (late)	
1500	-----	-----	-----	LM IB/LH IIA LM II/LH IIB LM/LH IIIA1
1400	LM IA, IB	LC I (LC II)	LH I, IIA	
1300	-----	-----	-----	LM/LH IIIA2 LM/LH IIIB
1200	LM II, IIIA1	(LC III early)	LH IIB, IIIA1	
1100	-----	(LC III middle)	-----	
1000	LM IIIA2, LM IIIB		LH IIIA2, IIIB1, IIIB2	
900	-----		-----	
800	LM IIIC		LH IIIC	
700	-----	(LC III late & final)	-----	
600	Subminoan		Submycenaean	

Figur 1.1. Notera att det är tidsangivelserna inte är exakta utan endast förmodade. Från Dickinson 1994, 19.

Figur 1.2. Karta över de östra delen av Medelhavet. Från Dickinson 1994, 235.

Figur 1.3. Karta över ett antal av de viktigaste mykenska bosättningarna.